

Narancsik Gabriella

A Budapest-modell recepciója és az ortodoxia/heterodoxia frontvonalai

A Budapest-modell nem egy „kövület”, hanem „számos, a kortárs pszichoanalízis szempontjából kulcsfontosságú kérdéssel szembesít bennünket”, írja Raluca Soreanu tanulmányának felütéseként (Soreanu, 2019/2025, 7.). Valójában a „kontroll-analízis” e hazai változata, melyet Ferenczi-féle szupervízióként is emlegetnek, bizony már-már a kihalás szélére jutott, amikor a kétezres évek elején a Ferenczi-rehabilitációt szorgalmazó szakmai csoportok – mint a Budapesti Iskola hagyományának egyik hátramaradt darabját – pártfogásukba vették.

Recepciójának fordulatos története – melyről alább szó lesz – ráirányítja a figyelmet azokra az informális baráti, szakmai hálózatokra, „leszármazási” csoportokra (Bálint, 1948), melyek a hatástörténeti mozgások háttérében munkálkodhatnak.

A Bálint-kör

Noha a pszichoanalitikus képzés formalizálása az 1920-as évek elejétől kezdve a porondon volt, s a „porosz hadsereg szellemében” (Bernfeld, 1962, 479.) haladt előre, számos kérdés még a '30-as évekre is nyitva maradt. Közéjük tartozott a kiképző analízis és a szupervízió feladatainak elhatárolása, mely a Négy Ország Konferencián¹ több alkalommal is előtérbe került. Bálint beszámolója szerint a „magyar szisztéma”² –

---

¹ Négy Ország Konferencia (*Vierländertagung*): osztrák, cseh, olasz és magyar analitikusok részvételével zajló kongresszus. 1935-ben Bécsben, majd 1937-ben Budapesten rendezték meg.

² Az ún. kontroll-analízis hazai gyakorlatáról, miszerint a kiképző analitikus a legalkalmasabb személy a kontroll-analízisre is, Kovács Vilma (Bálint Alice, Bálint Mihály első feleségének édesanyja) készítette összefoglalást 1933-ban. A dolgozat eredetileg a Ferenczi hatvanadik születésnapjára tervezett *Festschrift*-be készült, de már csak Ferenczi halálát követően, az emlékkötetben tudott megjelenni. Kovács érveiben visszaköszönnek Ferenczi „szuperterápiás” elképzelései: „A jelölt, ha megkezdte a munkát rábízott betegével, miközben önmaga továbbra is analízisben marad, egyéniségének olyan oldalait is megmutatja, amelyek, még ha észre is vettük már azelőtt is, mégsem juthattak olyan plasztikusan kifejezésre, mint ebben a párhuzamos folytatott munkában. Összes jó és rossz szokásai és tulajdonságai, így gyengeségei is kibontakoznak. Például:

melyet Kovács Vilma angol nyelven is írásba foglalt, mégpedig a célból, hogy a képzésről folytatott nemzetközi tanácskozások kiindulópontja lehessen (Kovács, 1936) – mindjárt „éles vitát” és „erős ellenállást” váltott ki (Bálint, 1948, 166.). A jelenlévők ugyan egyetértettek abban, hogy mind az „analitikus technika megtanítása”, mind a „vizontáttétel analízise” a szupervízió fontos feladata, nem sikerült döntésre jutni afelől, hogy erre a kiképző analitikus, avagy egy attól független szupervízor lenne-e a megfelelő személy (uo.). Bibring hivatalos rezüméje Bálintéhoz képest némileg eltérő képet mutat – ami a későbbi események fényében érdekes lehet. Eszerint a jelenlévők elviekben egyetértettek abban, hogy „a kiképző analízist és a kontroll-analízist ne ugyanaz a személy végezze, mivel bizonyos esetekben ez nem csupán akadályozhatja a jelölt saját analitikusi munkájának, avagy a kontroll-helyzetnek az analizálását, hanem magára a »kontrollra« is káros lehet, például akkor, ha az áttételi-kapcsolatok a saját analízisből rávetültek az új helyzetre”. Azonban tekintetbe véve, hogy egyes, speciális nehézségekkel küzdő kandidátusok esetén mégis az a legjobb, ha a feladat a kiképző analitikusnál marad, a kisebb analitikus közösségek pedig kevesen vannak ahhoz, hogy a funkciókat meg lehessen osztani, végül az a konklúzió született, hogy „talán e téren további kutatásokat kellene végezni, s a különböző analitikusok eredményeit össze kellene vetni” (Bibring, 1937, 372.).

A háborús évek alatt a szupervízió kérdése nem került előtérbe. A magyar szisztéma történetének következő epizódja az 1947-es új Londoni Szabályzathoz (London Standing Rules) kapcsolódik, mely szemben a magyar elképzeléssel (és Bibring záró konklúziójával) kimondta, hogy a szupervízor nem lehet azonos a kiképző terapeutával. Hogy a színpalak mögött pontosan mi zajlott, nem lehet tudni, mindenesetre Bálint a döntés *spiritus rectorát* Jonesban látta, s azt nem titkolt malíciával csak „Ernest Jones szabályaként” emlegette (Bacal, 2016, 148.). Akárhogyan is történt, az eljárás önkényessége készítette Bálintot arra, hogy nevezetes előadását a Brit Pszichoanalitikus Egyesület ülésén megtartsa, s elkészítse rendszerkritikáját, mely azután minden későbbi, a szervezeti működést érintő kritika kiindulópontja lett. Felszólalásának eredeti motívuma azonban ott tárul fel, ahol kritikája személyesebb fordulatot vesz, s a magyar szisztéma kiiktatását példaként állítja a pszichoanalitikus közösségben elharapódzó dogmatikus, a szakmai érveket nélkülöző döntéshozói gyakorlatra. Sőt, még tovább megy: a magyar nem-dogmatikus felfogást szembeállítja a többiek (a berlini, bécsi és londoni csoport) dogmatikus eljárásával, s ezzel a magyar szupervízió kérdéskörét egyenesen az ortodox/heterodox nézetek ütközőpontjára helyezi. Mint majd látni fogjuk, ötven év múlva a Budapesti Iskola hagyományának felélesztésén fáradozó kör épp innen veszi fel a fonalat.

A fenti előzmények ismeretében meglepő lehet, hogy Bálint az elkövetkező években már nem tér vissza a témára, még ott sem, ahol ennek helye lett volna (pl. az IPA londoni szimpóziumán tartott előadásában, mely úgyszintén kritikailag foglalkozott a képzéssel; lásd Bálint, 1954). Ennek magyarázatát keresve csak

---

objektivitásra való képtelensége, türelmetlensége, hiúsága, képtelenség a kritika elviselésére, az a törekvése, hogy csak a ránézve előnyösét lássa meg, a súlyos vádaknak, amelyekkel a beteg illeti, s amelyek csak burkoltan mernek megnyilatkozni, észre nem vevése, a még nem egészen elintézett szadisztikus-mazochisztikus ösztönből táplálkozó tapintatlansága, részvétlensége vagy túlzott tapintata, túlzott részvéte. Mindez alkalmat nyújt arra, hogy a tanítványnak megmutassuk a vizontáttétel helyes kezelését, mely az analitikus munka egyik legfontosabb tényezője.” (Kovács, 1933/1993, 245-246.) [A cikket e számunkban újraközöljük – a szerk.]

találgtásokba bocsátkozhatunk. Kevésbé ismert – s ez Bálint elhallgatását legalábbis részben érthetővé teszi –, hogy a Londoni Egyesülettel olyan megegyezésre jutott, hogy ő továbbra is alkalmazhatja a budapesti módszert (Bacal, 2016). Mint arról Howard Bacal is beszámolt, Bálint „a Londoni Pszichoanalitikus Intézetben »eredeti formájában« nyújtotta a budapesti szupervíziót analizáltjainak (Bacal, 2016, 140.). Az is lényeges lehet, hogy bizonyos fókig sikerült azt átmentenie a Bálint-csoportba, mellyel talán épp a fentiek miatt, a '40-es évek végén kezdett el kísérletezni. Mint írja: „Úgy határoztam, hogy felhasználva a magyar szupervíziós szisztémával való tapasztalatomat, kidolgozok egy olyan kiképző [módszert], mely döntően az [orvos] vizsontáttételét tanulmányozó csoportmódszerekre épít (Bálint, 1964, idézi Bacal, 1972, 375.). Idővel azt is érezkelhette, hogy a módszer még azok körében sem talál támogatásra, akik az analízis kapcsolati oldalát fontosnak tartották (lásd pl. Ekstein és Wallerstein, 1958; Arlow, 1963; Benedek és Fleming, 1964; Solnik, 1970).³ A magyar javaslat népszerűtlensége talán összefüggött azzal is, hogy a kiképző terapeuta hatalmát – ugyanis ő döntötte el, hogy az analizáltja mikor kezdhet el praktizálni, és előrehaladásáról is beszámolót készített a tanulmányi bizottságnak – nem kívánták tovább növelni.

Martin Grotjahn⁴ tanulmánya (Grotjahn, 1955) az egyetlen korabeli munka, ahol a magyar szupervízió gyakorlati alkalmazásáról szó esik, ugyan ott is egy módosított formájában.⁵ Mint azt a dolgozat lábjegyzetéből megtudjuk, Grotjahnnak Bálinttal személyesen is volt alkalma eszmét cserélni 1953-ban, majd 1954-ben (Grotjahn, 1955, 10.). Kapcsolatukról többet sajnos nem sikerült megtudni, de elképzelhető, hogy a közös ismerősök révén már korábbra nyúlt vissza, ugyanis Grotjahn Grósz Etelkát, a neves budapesti orvos, Grósz Gyula lányát vette feleségül, akit még berlini diákévei alatt ismert meg. A házaspár 1936-ban az USA-ba emigrált, ahol Grotjahn a Menninger Klinikán kapott állást, majd Chicagóban Benedek Terézzel és Alexander Ferencsel dolgozott. Noha a Bálinttal való találkozásai idején már Los Angelesben élt, korábbi szakmai kapcsolatait minden jel szerint ápolta, így például sok évvel később (1966-ban) társszerkesztője lett Alexander *Psychoanalytic Pioneers* című kötetének.

A „magyar módszer” gyakorlati alkalmazása mellett fenntartás nélkül a későbbiekben is egyedül a Bálint-házaspár volt tanítványai foglaltak állást (Bacal,

---

³ Eksteinnek a Képzési Bizottság (New York) részére a képzésről tartott beszámolója tükrözi a korabeli hivatalos nézőpont „vonasságát”: „Egyébként volt idő, amikor a szupervizort, a kontrollanalitikust úgy tekintették, mint aki csak folytatja a jelölt analízisét, csak most nem a páciens anyaga körül. Ezt a pozíciót, melyet a magyarok képviseltek, a bécsiak nem fogadták el. Később aztán a kiképző analitikus és szupervizor funkciója kettévált, és *ma fontosnak tartjuk*, hogy ne a kiképző analitikus végezze a kandidátusok szupervízióját” (Ekstein, 1969, 324-325, kiemelés tőlem, N. G.).

⁴ Martin Grotjahn (1904–1990) német származású orvos, pszichiáter, pszichoanalitikus. Orvosi tanulmányait a Berlini Egyetemen végezte, pszichoanalitikus képzését pedig a Berlini Intézetben folytatta. 1936-ban a Menninger Alapítvány támogatásával az Egyesült Államokba emigrált. A háborút követően Los Angelesben telepedett le, ahol többek között a Dél-Kaliforniai Orvosi Egyetemen a klinikai pszichiátria professzora, s a Dél-Kaliforniai Pszichoanalitikus Orvostudományi Társaság elnöke volt. A csoportanalízisről írt munkája – melynek egyik korai képviselője volt – magyarul is olvasható (Grotjahn, 2021).

⁵ „Úgy vélem, hogy tanácsos követni azt a szabályt, hogy a kiképző pszichoanalitikus ne vezesse az analizáltja első két esetét. Azonban azután, hogy az analizált már rendelkezik némi tapasztalattal más szupervizorokkal, nagy és egyértelmű előnyei vannak, ha legalább egy esetet a kiképző analitikusnál kontrollál. Ez általában már a pszichoanalitikus képzés utolsó szakaszában szokott történni” (Grotjahn, 1955, 14.).

1972, 374.; 2016). Közéjük tartozott Howard Bacal⁶⁷, aki a módszert első kézből ismerte, hiszen hét és fél éven át járt Bálinthoz szupervízióba (Bacal, 1972, 374.; 2016) és Jonathan Sklar (2012)⁸⁹, Enid Bálint analizáltja. Témánk szempontjából is érdekes kettejük szakmai életútjának alakulása. Sklar korán bekapcsolódott a Ferenczi-mozgalomba, s rendszeres előadója lett a Ferenczi konferenciáknak. Bacal Bálint mellett Winnicotthoz és Bionhoz járt szupervízióba. A '70-es években az USA-ba emigrált és Kohutnál folytatta analizését. Közel került a kapcsolati analitikus társasághoz is, s többek között kiképző analitikusa és szupervizora lett az 1991-ben alapított Institute of Contemporary Psychoanalysis-nek (Los Angeles), az egyik legjelentősebb IPA-független intézetnek, melynek alapítói „szemben a korabeli klímával, olyan önálló intézetet akartak létrehozni, amely nem kényszerül külső személyektől engedélyt vagy jóváhagyást kérni ahhoz, hogy a saját belátása szerinti működjön”¹⁰. Ugyan itt csak találgatásokba bocsátkozhatunk, de valószínűnek tűnik, hogy az ő közvetlen vagy közvetett hatására készíthette el az Intézetben képződő Stuart Perlman¹¹ 1996-ban – a témát illetően példa nélkül álló – dolgozatát, melyben a

⁶ Howard Bacal (1933) orvos, pszichoanalitikus. A New Center for Psychoanalysis (az egyik legrégebbi analitikus intézet utódja), az Institute of Contemporary Psychoanalysis és az Institute for the Psychoanalytic Study of Subjectivity kiképző analitikusa és szupervizora. Munkássága középpontjában a brit tárgykapcsolat-elméletet és a szelf-pszichológiát összeegyeztető ún. „kapcsolati szelf-pszichológia” kidolgozása állt.

⁷ Bacal személyes beszámolójából némi képet kaphatunk Bálint módszeréről. Egy részlet első szupervíziós órájukról: „Nagyon vártam, hogy abban a formában [a magyar forma] elkezdjem az első analitikus esetemet; de azt is elmondtam Bálintnak, hogy furcsán ambivalens érzéseim vannak azzal kapcsolatban, hogy az általam kiválasztott pácienssel kezdjem el a munkát – egy érdekes, de láthatóan »nehéz« fiatal nőről volt szó, aki, mint arra az analitikus óra közben felmerült asszociációm során rájöttem, annyi idős lehetett, mint a húgom. Az ellenállásom oldódni kezdett, amikor Bálint megkérdezte, vajon készen állok-e egy kistestvér fogadására. Az interpretációja onnan eredt, hogy korábban elmondtam neki, hogy amikor a húgom dajkája egyéves korában távozott, én (négy és fél évesen) állítólag azt kérdeztem, miért nem viszi a babát is magával; végül is vele érkezett! Ezek a megfigyelések, melyeket hagyományosan viszontátételnek tekintünk, álltak a Budapest modell fókuszában” (Bacal, 2016, 141.). Egy másik példa: „Az egyik analitikus ülésen aggódva mondtam el Bálintnak, hogy nehézségeim vannak egy pácienssel, aki néhány szempontból kényelmetlenül hasonlít rám. Meglepődtem – de rendkívül sokat segített – amikor azt válaszolta: »Minden páciens olyan, mint mindenki más, és mégis teljesen különböző«” (Bacal, 2016, 142.).

⁸ Jonathan Sklar orvos, pszichiáter, pszichoanalitikus. 1979 és 1983 között a Tavistock Centre munkatársa, ez idő alatt végezte pszichoanalitikus képzését is a Brit Egyesületnél, melynek 1996 óta kiképző analitikusa. 1983-tól 1996-ig a Fulbourne Kórház pszichoterápiás tanszékének vezetője. Harminc éve vezet Bálint-csoportokat. Az Európai Pszichoanalitikus Szövetség alelnökéeként 2007-től kezdve több kelet-európai országban vállalt kiképzői munkát. A Ferenczi-network tagja. 2007 és 2014 között a University College London Pszichoanalízis MA képzésének keretében „Ferenczi és a kortárs pszichoanalízis” címmel tartott kurzust.

⁹ Sklar egy vele készített interjúban beszámol arról, miként jutott el Enid Bálinthoz: „A Tavi-ban [Tavistock Clinic] pszichoanalitikus elméletet tanultunk, én pedig még a Brit Pszichoanalitikus Társaságnál is tanultam pszichoanalitikus elméletet. Kétszeres adagot kaptam. Most már egy gyakorló analitikust kellett szereznem. Adam Limentani felvette velem a kapcsolatot, és azt mondta: »Nos, Dr. Sklar, ön már bent van; kit szeretne kiképző analitikusának?« Azt mondtam: »Nem tudom.« Tényleg elég naiv voltam, mert bár olvastam pszichoanalitikus irodalmat, nem tudtam a brit pszichoanalitikusok három csoportjáról. Limentani azt kérdezte: »Kire gondolna?« Erre azt mondtam: »Nos, szeretem Michael Bálint és Winnicott munkáit, de mindketten meghaltak '70-ben és '71-ben«. Tehát ez nem jöhetett szóba. Egy héttel később aztán felhívott, és azt mondta: »Találtam magának egy analitikust. Az analitikus, akire gondoltam, Winnicottnál volt analizisben, és Michael Bálinthoz ment feleségül. Ő lenne Bálint Enid asszony.« (nevet) Erre én azt mondtam: »Oké.« És elmentem hozzá, és ő tényleg olyan különleges módon foglalkozott velem, hogy mélyen hálás vagyok a vele folytatott hosszú analizisért.” <https://www.freeassociation.pt/jonathan-sklar>

¹⁰ <https://icpla.edu/about>

¹¹ Stuart Perlman pszichológus, pszichoanalitikus. Analitikusi képzését az Institute of Contemporary Psychoanalysis-nél végezte, amelynek később kiképző analitikusa lett. Az APsA – a kapcsolati analitikus csoportot is tömörítő – 39-es divíziója Dél-Kaliforniai Egységének alelnöke volt.

„magyar iskola modelljének” előnyeit és hátrányait mérlegelve arra a következtetésre jut, hogy „lehetnek olyan helyzetek, ahol az egyik szupervíziós modell hasznosabb, mint a másik, a terapeuta, annak története és dinamikája, a páciens, a kiképző terapeuta és más elérhető kiképzők függvényében” (Perlman, 1996, 497.).

A Ferenczi-network

Amennyire meg tudtam ítélni, a korábban említett publikációkon kívül a szupervízió magyar változatáról 2000-es évek elejéig nemigen esik szó. E tekintetben a Ferenczi Sándor rehabilitációját felkaroló szakmai összefogás hozott változást. Mint ismeretes, az 1980-as évek közepére visszanyúló kezdeményezés azóta szinte már mozgalmi formát öltött. A két évente megrendezésre kerülő Nemzetközi Ferenczi Konferenciák mellett – melyet Haynal André indított újjára 1991-ben – közösségi fórumot teremtett az 2006-ban létrehozott The International Ferenczi Foundation, majd a 2015-ben megalakult International Sándor Ferenczi Network, nem is szólva a helyi centrumokról, melyek közül jelentőségét tekintve kiemelkedik a New School for Social Research (New York) kebelében 2008-ban Lewis Aron, Adrienne Harris és Jeremy Safran közreműködésével alapított The Sándor Ferenczi Center (Bonomi és Borgogno, 2014).

Ha sorra vesszük a szerzőket, akik a budapesti modellről egyáltalán szót ejtettek, látható, hogy szinte kivétel nélkül a Budapesti Iskola hagyományát felkaroló szellemi csoportosuláshoz vagy az azzal rokonszenvező, a demokratikus pszichoanalitikus kultúra iránt elkötelezett körökhöz tartoznak. Időben haladva a következő névsort kapjuk: Bacal (1972, 2016), Perlman (1996), Berman¹² (2004), Leader¹³ (2010),

---

¹² Emanuel Berman (1947) lengyel születésű pszichológus, az Izraeli Pszichoanalitikus Társaság (IPS) kiképző analitikusa, a Haifai Egyetem professzora. Jelentős szerepe volt az IPS képzésének megreformálásában. Pszichoanalitikus képzését a New York-i Egyetem nevezetes posztdoktori programjában (Postdoctoral Program in Psychotherapy and Psychoanalysis), majd az ISP-nél végezte. Szupervizorai és analitikusai különböző iskolákhoz tartoztak, de mint írja, egyikre sem volt jellemző az absztinens „üres vászon” attitűd, ami valószínűleg nem tetszett volna neki (Berman, 2010). Kapcsolatát a New York-i egyetemmel megőrizte, és több szemeszteren át vendégprofesszoruk volt. Eredetileg az ottani freudiánus csoporthoz tartozott, de amikor 1992 táján egykori szupervizora és barátja, Mannie Ghent összeismertette Stephan Mitchell-lel, aki akkoriban indította el a Kapcsolati Programot a posztdoktori képzésen, Berman csatlakozott hozzájuk. Szerkesztője lett a folyóiratuknak, a *Psychoanalytic Dialogues*nak, s egyik alapítója volt az International Association for Relational Psychoanalysis and Psychotherapy-nak (IARPP). Ugyan Haynal Andréval barátok voltak, a „Ferenczi-kutatók informális nemzetközi körének” is Mitchell révén lett tagja, aki valamikor 1994-ben megkérte, hogy ismertessen a *Dialogues* számára néhány Ferenczi írást, köztük a Freud–Ferenczi levelezést (Berman, 2010, 129.). Ugyan Ferenczit, miként Bálintot is, mindig is szerette, a levelezés hatására kezdett komolyabban foglalkozni munkásságával, s csatlakozott később a Ferenczi-társasághoz.

¹³ Darian Leader (1965), tudománytörténész, Londonban praktizáló lacaniánus pszichoanalitikus. A College of Psychoanalysts elnöke, a Centre for Freudian Analysis and Research alapító tagja, a Roehampton Egyetem tiszteletbeli vendégprofesszora, a Freud Museum kurátora. Tanulmányában (Leader, 2010) a pszichoanalitikus képzést is érintő – így például az Egyesült Királyság Pszichoterápiás Tanácsa (UKCP) szupervízióra vonatkozó általános irányelveiben is tükröződő – tendencia ellen szólal fel, mely a szupervízió feladatát döntően készségek és eljárások átadásában látja, elfeledkezve annak egyik fontos elméről, a terápiás kapcsolatáról. Dolgozatában a budapesti modellt mint a viszontátételre hangsúlyt helyező vonulat egyik korai változatát említi. Ugyan nem hivatkozik Bálintra, de Bálint interpretációját átveszi arra vonatkozóan, hogy a magyar módszert a Londoni Szabályzat indoklás nélkül törölte.

Wallerstein (2010)¹⁴, Sklar (2012), Soreanu (2019), Sarnat¹⁵ (2019), McWilliams¹⁶ (2021).¹⁷ Bacal és Sklar személyéről korábban már szóltunk. Ide kapcsolható kiegészítés, hogy Bacal időben későbbi, sejtetően felkérésre készített írása abban a kötetben kapott helyet, melyet a nemrég elhunyt Arnold Rachman, a budapesti Ferenczi Sándor Egyesület tiszteletbeli tagja szerkesztett (Rachman, 2016). Joan Sarnat a kapcsolati analitikus körhöz tartozik. Emanuel Berman mind a kapcsolati analitikus, mind a Ferenczi csoportnak aktív tagja. Raluca Soreanu szintén szorosan kapcsolódik a Ferenczi-társasághoz.

Nancy McWilliams a progresszív csoportosulások már egy távolabbi köréhez tartozik. Mint az a hivatkozásaiból kiderül, esetében Berman (2004) és Soreanu (2019) tanulmánya volt az összekötő kapocs. És itt Soreanu írásáról röviden érdemes szót ejteni. Míg a korábbi szerzők jellemzően a Budapest-modell gyakorlati alkalmazásának lehetőségeit mérlegelték, addig Soreanu világossá tette, hogy „nem elsősorban a magyar szisztéma propagálásáról van szó” (Soreanu, 2019, 334.). Ehelyett a Budapest-modellt a kortárs pszichoanalízis centrális témáihoz kapcsolja oly módon is, hogy azt az eredeti történeti keretéből kiemeli, újraértelmezi és újra-kontextualizálja. Igen valószínű, hogy Soreanu jól elhelyezett, erőteljes, helyenként már-már túlzó retorikára építő tanulmányára volt szükség ahhoz, hogy a téma olyan szférákat is elérjen, melyek távolabb esnek a Ferenczi-networktól. Az dolgozat nem is titkolt politikai felhangjaira Sarnat és McWilliams is fogékony volt. Sarnat Rudolf Ekstein és Robert Wallerstein parallel-folyamatokról írott korai dolgozatáról szólva, mondanivalóját így zárja: „A szupervízióknak ez a modellje visszaadott valamit a szupervíziós folyamatnak abból a mélységéből és gazdagságából, amely elveszett, amikor a pszichoanalitikus intézetek elfordultak Ferenczi képzési modelljétől, ahol a kandidátus analitikusa szolgált a kandidátus első szupervizoraként” (Sarnat, 2019, 306.). Idézzük McWilliamst is: „A Budapest csoport örökségének része növekvő érzékenységünk arra, hogy a szupervízió és a terápiás növekedés elkerülhetetlenül egymásba fonódik, miként az is, hogy egyre inkább értékeljük azt a komplikált, interszubjektív érzelmi teret, amelyben a szupervizor és a szupervideált dolgozik” (McWilliams, 2021, 36.).

---

¹⁴ Némileg kilóg a sorból Robert Wallerstein (1930–2014) személye. Ugyan a budapesti szupervízióról tényszerűen, a kiképzői rendszer történeti áttekintése keretében tesz említést, igen valószínű, hogy már ez is a Ferenczi-kör aktivitásának az eredménye. Wallerstein köztudottan a pszichoanalízis megreformálásának egyik legrégebbi szorgalmazója volt, aki a '70-es évekre visszamenőleg tette közzé kritikai elemzéseit és reformelképzeléseit, azonban ez az első eset, hogy a „magyar gyakorlatot” megemlíti (Wallerstein, 2010, 908.).

¹⁵ Joan Sarnat pszichológus, klinikai pszichológus, pszichoanalitikus. Analitikusi képzését „a progresszív, teoretikusan pluralista, független” Psychoanalytic Institute of Northern California (PINC) kebelében végezte, melynek kiképző analitikusa lett. Többek között tagja a The International Association for Relational Psychotherapy and Psychoanalysis csoportosulásnak. Kollégájával, Mary Gail Frawley-O'Deaval közösen dolgozták ki az ún. „kapcsolati szupervízió” módszerét. <https://www.joansarnatphd.com/about-me>

¹⁶ Nancy McWilliams (1945) politológus, pszichológus, pszichoanalitikus. A Rutgers Egyetem professzora. Az APA 39-es divíziójának (Pszichoanalízis) egykori elnöke. Analitikus képzését a nem APsaPA tag National Psychological Association for Psychoanalysis-nél végezte, azonban a munkásságának elismeréseként az APsaA tiszteletbeli tagjának választotta. A kortárs pszichoanalitikus gyakorlat számos területét érintő közérthető összefoglalásai révén széles körben olvasott szerzőnek számít. Számos szakmai kitüntetés díjazottja.

¹⁷ Igen valószínű, hogy ez a lista még kiegészíthető, különös tekintettel a korai dolgozatokra, melyekhez csak részben tudtam hozzáférni, vagy a Bálint-tanítványok kevésbé ismert szövegeire.

Konferencia-barátságok

A recepció egy másik szála Szőnyi Gábor tanulmányához kapcsolódik. A dolgozat 2014-ben jelent meg a *Psychoanalytic Inquiry* – a progresszív pszichoanalitikus csoportosulások egyik jelentős fóruma – szupervízióról szóló tematikus számában. A publikáció jelentőségét kiemeli, hogy a Kovács Vilma összefoglalása óta eltelt nyolcvan év után ez volt az első olyan angol nyelvű tanulmány, amely a Budapest-modellt állította a középpontba. Talán a szerkesztő elgondolását is követve a szerzők kölcsönösen kapcsolódtak egymáshoz, így közülük többen is kitértek a magyar modellre (Szecsődy, 2014; Eizirik, 2014, 2017; Israelstam, 2014). De még ennél is fontosabb volt, hogy a széles olvasói körrel rendelkező *Psychoanalytic Inquiry* révén a budapesti szupervíziós forma a korábbinál jóval tágabb körben is ismertté válhatott. Példa erre az említett lapszámban szintén szereplő Edward Watkins, a téma egyik régi és jónevű kutatója, aki a következőkben már nem mulasztotta el, hogy hivatkozzon Szőnyire (Watkins, 2016; 2017).¹⁸ De említhetnénk másokat is, akik talán a budapesti modell létezéséről sem tudtak volna (lásd például Norberg et al., 2016).

Az is érdekes, miként került Szőnyi írása a döntően friss kutatásokat összegző tanulmányok közé. Ebben nagy valószínűséggel a kötet egy másik szerzője, Cláudio Laks Eizirik, brazil pszichoanalitikus játszott szerepet, akivel Szőnyi még a '90-es években barátkozott össze, amikor egyesületi elnöökként alkalmuk volt rendszeresen találkozni.¹⁹

A Budapest-modell rehabilitációjának korlátairól

Aligha kétséges, hogy a magyar szisztéma – más helyi változatokkal egyetemben (lásd Leader, 2010) – áldozatul esett a pszichoanalízis intézményesülését kísérő homogenizáló kurzusnak, mely az 1920-as évektől kezdődően lassan elérte a képzés színtereit is. Azonban nem pusztán e kíméletlen standardizálás, vagy a képzési struktúra mindmáig példátlan rigiditása magyarázza, hogy a budapesti változat – szemben a Ferenczi-életmű más elemeivel (pl. trauma-elmélet) – alig tudott visszakerülni a szupervízióról szóló kortárs diskurzusok főáramába.

Így például nem kedvez a budapesti szisztéma felelevenítésének a képzési reformok jelenlegi iránya. A pszichoanalízis sokat emlegetett válságát – mely az 1970-es évek végétől már detektálható volt – szokás többek között a képzési rendszer anomáliáival, közelebbről a kiképző analitikus intézmény, a „főpapi” kaszt megcsontosodásával összefüggésbe hozni (Pyles, 2017, 246.).²⁰ Ugyan a

---

¹⁸ Igen valószínű, hogy Watkins hatásával kell számolnunk Joan Sarnat fent említett tanulmánya esetében, melyet egyenesen az ő felkérésére készített. Emellett szól, hogy a Budapest-modellről korábban egyetlen publikációjában sem esik szó, itt pedig már hivatkozik Berman, Szőnyi és Soreanu tanulmányára (Sarnat, 2019).

¹⁹ Szőnyi Gábor szíves közlése.

²⁰ Kernberg, aki mentora és barátja, Wallerstein mellett talán a legtöbbet foglalkozott a képzés megreformálásával, úgy látja, hogy a kiképző analitikus intézmény hozzájárult a „kutatás-ellenes atmoszféra kialakulásához, a kandidátusok infantilizálásához, az idealizált és üldöztetési kapcsolatok hasításához, a szakmai és a tudományos izolációhoz” (Kernberg, 2014, 163.). A sort folytatva, erősíti a „guruizmus”

reformjavaslatok spektruma tág – egészen odáig, hogy akár a kiképző analízis kötelező modulját is el lehetne törölni (pl. Bernheim, 1962; Kairys, 1964; Kernberg, 1996; Wallerstein, 2010) –, egyetértés van azzal kapcsolatban, hogy a tananalízist a képzés egyéb elemeitől érdemes lenne függetleníteni (lásd áttekintésként Kernberg, 2016).²¹ Jól elképzelhető, hogy ez a program kevésbé egyeztethető össze a kiképző analitikus és a szupervízor funkcióinak egyesítésével.

De ennél lényegesebb, hogy azok a kérdések, melyekre a berlini vagy a budapesti modell egykor választ kínált, az eltelt nyolcvan év során egészen más megvilágításba kerültek. A korabeli dilemmák, melyek a későbbiekben a „*treat or teach*”, páciens-centrikus vs. szupervideált-centrikus, tartalom-konzisztens vs. folyamat-konzisztens, didaktikus vs. experimentális – és még folytathatnánk a sort – dichotómia mentén teoretizálódtak, mostanra áthidalható, egyenesen mesterséges ellentéteknek számítanak (pl. Frawley-O’Dea, 2003; Berman, 2004; Ogden, 2005; Yerushalmi; 2018, Sarnat, 2019, McWilliams, 2021). Noha az egyes szupervíziós irányzatok között különbségek lehetnek a téren, hogy a terápiás készségek átadására, a szupervizionált személyes éréseire vagy éppen a szupervíziós folyamatra helyezik-e a hangsúlyt, a kapcsolati vonatkozások mindenhol centrális szerepet kapnak. Az pedig, hogy a kiképző analízisnek lehetnek szupervíziós elemei és megfordítva, általánosan elfogadott nézetnek számít (lásd pl. Isakower, 1992; Kantrowitz, 2002, Berman, 2004, Zaslavsky at al., 2004; Wilner, 2015, McWilliams, 2021). Így tehát nem elsősorban az a kérdés, hogy hol van a viszontlátétel „helye” – a tananalízisben-e vagy a szupervízióban –, mint inkább az, hogy miként lehet a terápia és a szupervízió időről-időre elkerülhetetlenül átfedésbe kerülő feladatait megoldani. A magyar szisztéma bizonyos értelemben mégiscsak beépült a pszichoanalízis jelenkori gyakorlatába, még ha nem is a képzés diszkrét elemeként. Mint Perlman is megállapította, a klinikai praxisban igen elterjedt, ámde nyíltan el nem ismert helyzet, hogy a terápiás órán alkalomadtán szupervízió is folyik (Perlman, 1996). Eizirik is erre gondolhatott, amikor Szőnyi Gábor (2014) tanulmányát kommentálta: „A cikket olvasva eszembe jutott az, amiről oly gyakran hallottam a kongresszusok folyosóin vagy az analitikus jelöltektől, hogy valójában még a legkonzervatívabb analitikus sem kerülheti el, hogy időről-időre eljátssza a budapesti modellt egy nehéz esettel bajba jutott kandidátus ülésén” (Eizirik, 2014, 643.).

A fentebb tárgyalt szakmai változások magyarázatot kínálhatnak arra, miért nem merült és merül fel még manapság sem komolyabban a Budapest-modell gyakorlati alkalmazása. Ezt ugyanis még azok sem kívánják, akik különben elismerik eszmei értékét. Ennek kapcsán érdekes lehet Berman álláspontja. A szupervízió és az analízis közötti határról elmélkedve megjegyzi, hogy „bizonyos vonatkozásban a megközelítem közel hoz a Budapesti Iskola (Bálint, 1948) nézetéhez, miszerint a

---

tendenciáját, azaz „a hajlamot egyes teoretikusok idealizálására, hogy aztán azok eredetiségét és mélységét felhasználva olyan túláltalánosító elméleteket alkossanak, melyek a lelki realitások teljes körére magyarázatot adnak: ez történt olyan fontos szerzőkkel, mint Melanie Klein, Hartmann, Lacan, Bion, Green, Kohut és mások” (Kernberg, uo., 156.). A fenti vélemény az oktatási reform iránt elkötelezett szerzők nézeteit egészen Bálintig visszamenőleg jól tükrözi (lásd pl. Bernheim, 1962; Kairys, 1964; Lipton, 1988, Thomä, 1993; Kernberg, 1996; Benjamin, 1997; Kächele és Thomä, 2000; Eishold, 2004; Kirsner, 2010; Wallerstein, 1993, 2010; Pyles, 2017).²¹ A képzés történetéről és annak hazai vonatkozásairól részletesebben lásd még Schmelowszky (2012, 2016, 2019, 2020, 2025), Lőrök és Sinkovics (2020).

kiképző analitikus az ideális szupervizor. Azonban – folytatja – elvetem ezt a lehetőséget, s eme ritka alkalommal egyetértek Eitingon ellentétes nézetével. Ha a jelölt a kiképző analitikusához jár szupervízióba (mindegy, hogy szimultán, vagy a tananalízis befejezését követően), az minden tanulási előnyével együtt is aláássa az analízis mélységét, megnehezíti a negatív áttétel kifejezését, elmosza a lezáráson való munkát, s analizálhatatlan kollúziót eredményezhet. Ez a helyzet a kiképző analitikus-szupervizor-mentor személyével mint kizárólagos áttételi alakkkal való teljes és kritikátlan azonosuláshoz vezethet, ami aláássa a különböző azonosulások konfliktusát és komplementaritását, mely hosszú távon elengedhetetlen a saját egyedi és autonóm analitikus szelf kialakításához” (Berman, 2004, 214.).

A „genetikus” csoportok, avagy bezárkózni a saját hagyományba

A pszichoanalitikus közösségen belül is megjelenő szeparatista tendenciák sajnálatos következményeire – melyek Freud idejében inkább a pszichoanalízis és a „kívülállók” közötti határt érintették (Kirsner, 2010, 973.) – Winnicott és Bálint is korán felfigyelt.²² „[...] tény, hogy a kandidátusok csoportja hajlamos »leszármazási« [genetic] csoportokba szegregálódni, a saját csoport tagjaival szemben elnézően viselkedni, míg túlzóan kritikusan a másikkal szemben, és általában is vakon követni a mestereket” állapítja meg Bálint 1947-ben a Brit Egyesület ülésén tartott beszédében (Bálint, 1948, 167.). Az '50-es, '60-as években szocializálódott analitikusok utólagos beszámolóiból az is kiderül, hogy Bálint láttelepe általánosan érvényes volt, tulajdonképpen függetlenül az intézet ortodox, avagy heterodox alapállásától (Kirsner, 2009; Berman, 2004, 2017; Kernberg, 2010; Wallerstein, 2015). Noha e téren a '80-as évek végétől számítva sok tekintetben javulás történt, a tendencia mindmáig jelen van és pervazív. Pártállástól függetlenül jellemző maradt, hogy az egyes irányzatok, „melyek létrehozták a maguk beltenyészetét, kizárólagos nézőpontját, saját nyelvezetét, folyóiratát és képzését” (Berman, 2004, 186.), még ha olvassák is a másik társaság szerzőit, elsősorban a saját köreikre hivatkoznak (Narancsik, 2024).

Ez a gyakorlat annak ellenére is nehezen változik, hogy a különböző szakmai fórumokon is erőfeszítés történik ennek orvoslására. Így például Gabbard, az *International Journal of Psychoanalysis* főszerkesztőjeként 2003-ban meghirdette az „új érárt”, ami többek között azt jelentette, hogy a lap fórumot kíván teremteni a „különböző analitikus kultúrához tartozó kollégák közötti párbeszéd elősegítésére” (Gabbard és Williams, 2003, 1.).

---

²² Ennek háttere, hogy mindketten közelről kísérték Anna Freud és Melanie Klein háborúját, mely a Brit Egyesületen belül egészen mostanáig érezteti hatását. Mint azt Jonathan Sklar egy 2019-ben készített interjújában szomorúan megállapítja: „Az egyesületem [Brit Pszichoanalitikus Egyesület] tele van traumákkal a második világháború alatt és az után folytatott viták miatt, amelyek nem hagytak alább. Még mindig folynak. Nagyon nehéz, amikor az ember egy olyan analitikus társaság tagja, ahol, még ha nem akarja is, tudja, hogy egyesek meglehetősen lenéznek a többiekre, és persze mind analitikusok. Az egyik legrosszabb dolog, amit az egyik kolléga mondhat a másikkal, hogy »nem analizálták ki rendesen, ugye?«”

<https://www.freeassociation.pt/jonathan-sklar>

A saját tradícióba való bezárkózás hajlamát még olyan eltérő hátterű szerzők is problémának látják, mint Otto Kernberg és Karen Maroda (Kernberg, 2011, 2014; Maroda, 2021). „A kapcsolati analízis nézőpontjai is merevvé váltak. Még azok se kérdőjelezik meg a csoporthoz tartozó kolléga nézeteit és intervencióit, akik pedig a szakmai párbeszéd hívei. A folyóirat- vagy online kommentárok jellemzően csak megerősítik a főszerző pozícióját. A hivatkozások pedig szinte kizárólag a saját csoport szerzőire történnek [...]. Félek, hogy az önvizsgálat lassan átadja a helyét az öntömjénezésnek”, írja Maroda egy olyan közösség tagjaként, amely mindig is a középpontba helyezte az „iskolák” közötti dialógust (Maroda, 2022, 28.).

A Budapest-modell recepciójára visszatérve, annak története sem függetleníthető a szakmapolitikai csoportosulásoktól, sőt, ezek figyelembevétele nélkül alig érthető meg. Ugyanakkor az is látszik, milyen sokat jelent, ha arról érdemi publikáció születik. Szőnyi és Soreanu – a témára a címében is utaló – tanulmánya a példa arra, hogy a szakma tágabb körei is nyitottak elismerni a magyar szisztéma történeti és eszmei értékét.

Felhasznált irodalom

- Arlow, J. A.** (1963). The supervisory situation. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 11: 576–594.
- Bacal, H. A.** (1972). Balint Groups: Training or Treatment? *Psychiatry in Medicine*, 3(4): 373–377.
- Bacal, H.** (2016). The Budapest School’s concept of supervision: Michael Balint’s legacy to the development of psychoanalytic specificity theory. In: A. W. Rachman (Ed.), *The Budapest School of Psychoanalysis: The Origin of a Two-Person Psychology and Empathic Perspective* (152–175). London: Routledge.
- Balint, M.** (1948). On the psycho-analytic training system. *The International Journal of Psycho-Analysis*, 29: 163–173.
- Balint, M.** (1954). Analytic training and training analysis. *The International Journal of Psycho-Analysis*, 35: 157–162.
- Benjamin, J.** (1997). Psychoanalysis as a vocation. *Psychoanalytic Dialogues*, 7(6): 781–802.
- Berman, E.** (2004). *Impossible Training: A Relational View of Psychoanalytic Training*. Hillsdale, NJ: Analytic Press.
- Berman, E.** (2010). My Way. *Psychoanalytic Inquiry*, 30(2): 116–132.
- Berman E.** (2017). Change from Within in a Traditional Psychoanalytic Institute. In: Peter Zagermann (ed.), *The Future of Psychoanalysis: The Debate About the Training Analyst System* (1–34). London: Karnac.
- Bernfeld S.** (1962). On Psychoanalytic Training. *Psychoanalytic Quarterly*, 31(4): 453–482.

- Bibring, E.** (1937). Report of Four Countries Conference: Methods and techniques of control analysis. *The International Journal of Psychoanalysis*, 18: 369–371.
- Bonomi, C. – Borgogno, F.** (2014). The Ferenczi renaissance: Past, present, and future. *International Forum of Psychoanalysis*, 23(1): 1–2.
- Eizirik, C. L.** (2017). Current Aspects and Challenges of Analytic Training. In: Peter Zagermann (ed.), *The Future of Psychoanalysis: The Debate About the Training Analyst System* (71–88). Karnac.
- Ekstein, R. – Wallerstein, R.** (1958). *Teaching and Learning of Psychoanalysis*. London: Imago.
- Ekstein, R.** (1969). Concerning the teaching and learning of psychoanalysis. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 17(2): 312–332.
- Fleming, J. – Benedek, T.** (1964). Supervision. A Method of Teaching Psychoanalysis. *The Psychoanalytic Quarterly*, 33(1): 71–96.
- Frawley-O’Dea, M. G.** (2003). Supervision Is a Relationship Too: A Contemporary Approach to Psychoanalytic Supervision. *Psychoanalytic Dialogues: The International Journal of Relational Perspectives*, 13(3): 355–366.
- Gabbard, G. O. – Williams, P.** (2003). A new era. *International Journal of Psychoanalysis*, 84(1): 1–2.
- Grotjahn, M.** (1955). Problems and techniques of supervision. *Psychiatry*, 18: 9–15.
- Grotjahn, M.** (2021). *Az analitikus csoportterápia művészete és gyakorlata*. Ford. Orosz Lili. Budapest: Animula.
- Isakower, O.** (1992). Chapter two: Preliminary thoughts on the analyzing instrument. *Journal of Clinical Psychoanalysis*, 1: 184–194.
- Israelstam, K.** (2014): Discussion: Never stop learning more about supervision. *Psychoanalytic Inquiry*, 34(6): 634–641.
- Kächele, H. – Thomä, Th.** (2000). On the devaluation of the Eitingon-Freud model of psychoanalytic education. *International Journal of Psychoanalysis*, 81(4): 806–808.
- Kairys, D.** (1964). The training analysis: A critical review of the literature and a controversial proposal. *Psychoanalytic Quarterly*, 33(4): 485–512.
- Kantrowitz, J. L.** (2002). The triadic match: The interactive effect of supervisor, candidate and patient. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 50(3): 939–968.
- Kernberg, O. F.** (1996). Thirty methods to destroy the creativity of psychoanalytic candidates. *International Journal of Psychoanalysis*, 77(5): 1031–1040.
- Kernberg, O. F.** (2011). Psychoanalysis and the university: A difficult relationship. *International Journal of Psychoanalysis*, 92(3): 609–622.
- Kernberg O. F.** (2014). The Twilight of the Training Analysis System. *Psychoanalytic Review*, 101(2): 151–174.

- Kernberg, O. F.** (2016). *Psychoanalytic Education at the Crossroads: Reformation, Change and the Future of Psychoanalytic Training*. New York: Routledge.
- Kirsner, D.** (2010). Training Analysis: The Shibboleth of Psychoanalytic Education. *Psychoanalytic Review*, 97(6): 971–995.
- Kirsner, D.** (2009). *Unfree Associations: Inside Psychoanalytic Institutes*. New York: Jason Aronson.
- Kovács V.** (1933). Kiképző analízis és kontroll-analízis. In: S. Freud et al.: *Lélekelemzési tanulmányok. Dolgozatok a pszichoanalízis főbb kérdéseiről* (240–248). Budapest: Párbeszéd, T-Twins, 1993.
- Kovács, V.** (1936). Training- and control-analysis. *The International Journal of Psycho-Analysis*, 17: 346–354.
- Leader, D.** (2010). Some thoughts on supervision. *British Journal of Psychotherapy*, 26(2): 228–241.
- Lipton, S. D.** (1988). An Argument in favor of making training analysis voluntary rather than mandatory. *The Annual of Psychoanalysis*, 16: 11–17.
- Lórik D. – Sinkovics A.** (2020). Kiképző analízisek öröksége az újjászülető Magyar Pszichoanalitikus Egyesületben. *Lélekelemzés*, 15(1): 161–175.
- Maroda, K. J.** (2022). *The Analyst's Vulnerability: Impact on Theory and Practice*. New York: Routledge.
- McWilliams, N.** (2021). *Psychoanalytic Supervision*. New York: The Guilford Press
- Narancsik G.** (2024). Hozzászólás Ormay István: *Az aktív analízis történetéről a kezdetektől napjainkig* című tanulmányához. *Lélekelemzés*, 19(1): 47–56.
- Norberg, J. – Axelsson, H. – Barkman, N. – Hamrin, M. – Carlsson, J.** (2016). What psychodynamic supervisors say about supervision: Freedom within limits. *The Clinical Supervisor*, 35(2): 268–286.
- Ogden, T. H.** (2005). On psychoanalytic supervision. *International Journal of Psychoanalysis*, 86(5): 1265–1280.
- Perlman, S. D.** (1996). The implications of transference and parallel process for the frame of supervision: a historical perspective. *Journal of The American Academy of Psychoanalysis*, 24(3): 485–497.
- Pyles, R.** (2017). Still crazy after all these years. In: Peter Zagermann (rd.), *The Future of Psychoanalysis: The Debate About the Training Analyst System* (221–260). London: Karnac.
- Rachman, A. W.** (ed.) (2016). *The Budapest School of Psychoanalysis: The Origin of a Two-Person Psychology and Empathic Perspective*. New York: Routledge.
- Sarnat, J.** (2019). What's new in parallel process? The evolution of supervision's signature phenomenon. *American Journal of Psychoanalysis*, 79(3): 304–328.
- Schmelowszky Á.** (2012). *A lélek rejtett ösvényein: A pszichoanalízis aktualitása a klinikumon innen és túl*. Budapest: Oriold és Társai.

- Schmelowszky Á.** (2016). Személyes identitás és szakmai személyiség. *Lélekelemzés*, 11(1): 17-27.
- Schmelowszky Á.** (2019). Pszichoterapeutává lenni a mai Magyarországon: nehézségek pszichoanalitikus szemmel. *Pszichoterápia*, 28(2): 117-124.
- Schmelowszky Á.** (2020). Kiképző analízis és kiképző analitikus: kellenek-e nekünk egyáltalán? *Lélekelemzés*, 15(2): 53-66.
- Schmelowszky Á.** (2025). *Pszichoanalízis, a gyógyító kapcsolat tudománya*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Sklar, J.** (2012). Regression and new beginnings: Michael, Alice and Enid Balint and the circulation of ideas. *International Journal of Psychoanalysis*, 93: 1017–1034.
- Solnit, A. J.** (1970). Learning from psychoanalytic supervision. *International Journal of Psychoanalysis*, 51: 359.
- Soreanu, R.** (2019). Szupervízió korunk számára: viszontáttétel és a budapesti iskola gazdag öröksége. Ford. Ita Mariann. *Imágó Budapest*, 2025, 14(1): 7–26.
- Szecsődy, I.** (2014). Prologue: Never Ever Stop Learning More About Supervision. *Psychoanalytic Inquiry: A Topical Journal for Mental Health Professionals*, 34(6): 523–527.
- Szőnyi, G.** (2014). The vicissitudes of the Budapest Model of supervision: Can we learn from it today? *Psychoanalytic Inquiry*, 34(6): 606–618.
- Thomä, H.** (1993). Training analysis and psychoanalytic education: Proposal for reform. *The Annual of Psychoanalysis*, 21: 3–75.
- Wallerstein, R. S.** (1981). *Becoming a Psychoanalyst*. New York: International Universities Press.
- Wallerstein, R. S.** (1993). Between chaos and petrification: A summary of the fifth IPA conference of training analysts. *International Journal of Psychoanalysis*, 74: 165–178.
- Wallerstein, R. S.** (2010). The training analysis: Psychoanalysis's perpetual problem. *Psychoanalytic Review*, 97(6): 903–936.
- Watkins, C. E. Jr.** (2016). Psychoanalytic supervision in the new millennium: On pressing needs and impressing possibilities, *International Forum of Psychoanalysis*, 25(1): 50–67.
- Wilner, W.** (2015). The interpenetration of supervision and psychotherapy. *Psychoanalytic Perspectives*, 12(2): 192–199.
- Yerushalmi, H.** (2018). Loneliness, closeness and shared responsibility in supervision. *American Journal of Psychoanalysis*, 78: 231–246.
- Zaslavsky, J. – Tiellet Nunes, M. L. – Eizirik, C. L.** (2005). Approaching countertransference in psychoanalytical supervision: A qualitative investigation. *International Journal of Psychoanalysis*, 86: 109–131.